

УДК 343.54
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.20>

І. М. Леган
orcid.org/0000-0003-2933-4971
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є суспільно небезпечними посяганнями, що спричиняють істотну шкоду як окремим особам (повнолітніми та неповнолітніми), так і суспільству в цілому, адже вони характеризуються аморальністю та цинічністю вчинених діянь, принижують честь та гідність потерпілої особи та завдають значної шкоди здоров'ю особи. У сукупності невід'ємних прав та свобод людини і громадянина особливе місце займає статева свобода та забезпечення статевої недоторканості, що є індикатором цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності та можливості у створенні умов для гармонійного розвитку сучасного покоління.

Метою статті є аналіз кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Стан дослідження. Питання особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи були досліджені у працях таких вчених як Н.В. Аніщук, Н.Б. Болотіна, К.Б. Левченко, О.А. Мартиненко, Т.М. Мельник, О.С. Перунова та інших. Однак, попри підвищений інтерес до питань даної проблематики, окремі аспекти кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи досліджені в повній мірі не були.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є посяганнями на особистість та пов'язані з грубим порушенням норм моралі, тому за їх вчинення передбачається доволі суворе покарання українським кримінальним законодавством. Право особи на свободу та особливу недоторканість гарантує ст. 29 Конституції України. Це право охоплює й право на статева свободу і статева недоторканість особи [1].

Статева свобода та статева недоторканість особи є родовим об'єктом кримінального право-

порушення, відповідальність за які передбачені у розділі IV Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

Особливо небезпечними є статеві кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, адже вони посягають на їх статева недоторканність та статевий розвиток. Такі кримінальні правопорушення часто можуть призводити до серйозних психологічних травм у потерпілих осіб, можуть штовхати їх до аморального способу життя та мати відчутні наслідки у подальшому житті особи.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – це умисні суспільно небезпечні та протиправні діяння, які посягають на статева свободу та недоторканість потерпілої особи, вчинені суб'єктом кримінального правопорушення [2].

Під «статевою свободою» варто розуміти право повнолітньої і психічно здорової особи самостійно обирати собі партнера для статевого стосунків, не допускаючи при цьому будь якого примусу. Статева недоторканість – це абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, яка з різних причин не наділена статевою свободою (психічна хвороба, малолітня особа).

Залежно від способу вчинення кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи можуть бути поділені на насильницькі статеві кримінальні правопорушення (ст. 152, 153, 154 КК України) та ненасильницькі статеві кримінальні правопорушення (ст. 155, 156 КК України).

Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи встановлена в розділі IV Особливої частини КК України та охоплює 5 статей, а саме:

- 1) зґвалтування (ст. 152);
- 2) сексуальне насильство (ст. 153)
- 3) примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154);
- 4) вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155);
- 5) розбещення неповнолітніх (ст. 156) та домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1).

Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. Згода особи на сексуальне проникнення в її тіло не може вважатись добровільною, якщо вона була надана, зокрема, під впливом застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням, погрози іншого змісту (наприклад, погрози знищенням чи пошкодженням майна як потерпілої, так й іншої особи, погрози обмеженням прав, свобод чи законних інтересів потерпілої або іншої особи), обману, використання щодо особи її матеріальної чи службової залежності, безпорадного чи уразливого стану.

Зґвалтування є найбільш тяжким та найпоширенішим кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Перелік неправомірних дій, якими обумовлюється факт зґвалтування, є вичерпним. Тому дії особи, яка домоглася згоди особи протилежної статі на статеві зносини в інший спосіб, наприклад, шляхом настирливих пропозицій вступити у статеві зносини або шляхом обману чи зловживання довірою (освідчення у коханні, завідомо неправдива обіцянка укласти шлюб, сплатити за сексуальну послугу тощо) не можуть кваліфікуватись за статтею 152 КК.

Заподіяння потерпілій особі при зґвалтуванні чи замаху на це кримінальне правопорушення умисного легкого тілесного ушкодження охоплюється відповідною частиною ст. 152 КК і додатковою кваліфікацією за статтею 125 КК не потребує, оскільки заподіяння шкоди здоров'ю у таких межах охоплюється диспозицією закону про відповідальність за зґвалтування. У разі поєднання зґвалтування із заподіянням потерпілій особі умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження дії винної особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 122 і ст. 152 КК.

Заподіяння в ході зґвалтування з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи тілесних ушкоджень (у т.ч. легких) її родичам чи близьким їй особам, слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК та відповідними статтями КК, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти здоров'я особи, оскільки у такому разі умисел суб'єкта злочину направлений не тільки на вчинення зґвалтування потерпілої особи, а й на заподіяння шкоди здоров'ю іншій особі (іншим особам).

Погроза вбити у випадку опору потерпілої особи при зґвалтуванні охоплюється статтею 152 і не вимагає додаткової кваліфікації за статтею 129 КК. Якщо ж погроза вбивством була висловлена після зґвалтування, напри-

клад, з метою, щоб потерпіла особа не повідомила про вчинене щодо неї, дії винної особи за умови, зазначеної у диспозиції частини першої ст. 129 КК, підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідною частиною цієї статті та відповідною частиною ст. 152 КК.

Насильство чи погроза його застосування можуть мати для потерпілої особи характер нездоланного фізичного чи психічного примусу. В таких випадках відсутність опору потерпілої особи не може розглядатися як її згода вступити в статевий зв'язок, а вчинене має кваліфікуватися за ст. 152 КК.

Відповідно до вимог ст. 33 КК при вчиненні двох або більше зґвалтувань, відповідальність за які передбачена різними частинами ст. 152 КК, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю вчинених кримінальних правопорушень. Це правило застосовується і тоді, коли перше кримінальне правопорушення було вчинено без обтяжуючих обставин, а друге кваліфікується за частиною 2 ст. 152 КК лише за ознакою його повторності.

Зґвалтування, вчинене без обтяжуючих обставин, а потім повторне їх вчинення за наявності ознак частин 3 або 4 ст. 152 КК повинні кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених частиною 1 ст. 152 КК та відповідно частиною 2 або 4 статті 152 КК. У таких випадках кваліфікація дій винної особи за частиною 2 ст. 152 КК за кваліфікуючою ознакою повторності не потрібна. Проте ця ознака має бути зазначена в обвинувальному акті та у вирокі.

Якщо винні особи діяли узгоджено та одночасно щодо кількох потерпілих осіб, хоча кожна з них мала на меті і зґвалтувала одну потерпілу особу, дії кожної із таких осіб належить розглядати як зґвалтування, вчинене групою осіб. Злочинна діяльність одного виконавця може приєднуватись до діяльності іншого (інших) і в ході вчинення кримінального правопорушення, і навіть після моменту закінчення зґвалтування в юридичному розумінні цього поняття. Так, якщо інший учасник кримінального правопорушення без попередньої домовленості застосовує до потерпілої особи насильство з метою її утримання після того, як перший учасник вже почав вчиняти насильницький статевий акт (за таких умов зґвалтування є закінченим кримінальним правопорушенням), і при цьому перший і другий учасники діють узгоджено, їх дії мають кваліфікуватись за частиною 3 ст. 152 як зґвалтування, вчинене групою осіб.

У разі, коли при зґвалтуванні чи замаху на зґвалтування смерть потерпілої особи настала внаслідок її власних дій (наприклад, вона

вистрибула з транспортного засобу під час руху та отримала ушкодження, від яких настала смерть), дії винного охоплюються частиною 4 ст. 152 і додаткової кваліфікації за статтею 119 КК не потребують.

Необхідність відмежування зґвалтування від кримінального правопорушення, передбаченого ст.155 КК «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», виникає у випадках статевих зносин з неповнолітньою особою за умови її згоди на це. Сам по собі неповнолітній вік особи не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування. Питання про наявність або відсутність цього стану та кваліфікацію дій винного за статтями 152 або 155 необхідно вирішувати у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку і виховання особи, ступеня її обізнаності та інформованості у питаннях статевого життя. Дії винної особи кваліфікуються за частиною 4 ст.152 КК як зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої (потерпілого) якщо неповнолітня особа не усвідомлювала характер і значення статевих зносин.

Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом не посягає на статеву свободу чи статеву недоторканість людини, тому реалізація зазначеної мети (статевий акт з трупом) не може кваліфікуватися як зґвалтування. Кваліфікація вчиненого має здійснюватися за п. 9 ч. 2 ст. 115 (вбивство) і за відповідною частиною ст. 297 (наруга над тілом померлого).

Якщо ж винний, вчинивши вбивство під час подолання опору потерпілого, вчиняє з останнім статеві зносини і не усвідомлює при цьому, що потерпілий вже мертвий, вчинене має кваліфікуватися за пунктом 10 частини 2 ст. 115 КК (умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням) та за відповідною частиною (в залежності від інших обставин) ст. 152 КК і частиною 2 ст. 15 КК (замах на зґвалтування).

З метою імплементації Ланцаротської Конвенції про захист дітей, ратифікованої Україною ще у 2012 році, Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей». Ця норма набула чинності 17 березня 2021 року, і з цієї дати за домагання інтимного характеру стосовно дітей («грумінг») винним загрожує кримінальна відповідальність.

За дію зазначеної статті підпадають пропозиції про зустріч, якщо вони надходять від особи віком від 18 років на адресу неповнолітнього для наступного:

1) здійснення будь-якого статевого контакту або розбещеної поведінки (пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікацій-

них систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася);

2) залучення дитини до виробництва порнографії (пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася).

Під зустріччю в ст.156-1 слід розуміти, у тому числі, зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Під дитячою порнографією в цій статті та статті 301-1 КК України слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

За даними National Centre for Victims of Crime (Національний центр допомоги жертвам злочинів), майже 33% жінок (тобто кожна третя) до досягнення повноліття, як мінімум раз зазнавали сексуального насильства. Статистика серед чоловіків шокує не менше – жертвами сексуального насильства є більше 16% (тобто приблизно кожен шостий). Найчастіше зґвалтувань зазнають підлітки, за статистикою одна з чотирьох дівчат і один з шести хлопців можуть зазнати сексуального насильства, перш ніж їм виповниться 18 років. У США на 100 тис. жінок припадає 36 випадків зґвалтування, в Японії – 12, Англії – 3, а в Україні – 20 [5].

Висновки. Законодавство України щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості виділено в окремий вид протиправних посягань. Водночас вітчизняне законодавство, порівняно із законодавством країн ЄС, США та ряду інших зарубіжних країн встановлює одне з найменш суворих покарань за вчинення цих кримінальних правопорушень. Саме тому неоднозначність та невизначеність цих питань вмотивовує на подальші наукові та законодавчі дискусії у цьому напрямку.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

3. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний порадник / О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

4. Руфанова В.М. Сексуальні домагання як форма гендерно зумовленого насильства. Прикарпатський юридичний вісник. №5 (40). 2021. С. 128–132.

5. Офіційний сайт National Centre for Victims of Crime. URL: <https://victimsofcrime.org/>

6. Леган І.М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності: монографія. Чернівці: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.

Анотація

Леган І. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. – Стаття.

У статті досліджується сутність кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та особливості їх кваліфікації. Охарактеризовані характер вчинення, інструменти та механізми реалізації цього виду кримінальних правопорушень. Доведено, що зґвалтування є найбільш тяжким та найпоширенішим кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Науковий інтерес до даної проблематики зумовлений необхідністю поглибленого вивчення тенденцій, поняття та причин цього виду кримінальних правопорушень.

У статті доведено, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є суспільно небезпечними посяганнями, що спричиняють істотну шкоду як окремим особам, так і всьому суспільству, адже вони характеризуються аморальністю та цинічністю діянь, принижують честь, гідність потерпілої особи та завдають значної шкоди здоров'ю.

Доведено, що під «статевою свободою» варто розуміти право повнолітньої і психічно здорової особи самостійно обирати собі партнера для статевих стосунків, не допускаючи при цьому будь якого примусу; а статева недоторканість – це абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, яка з різних причин не наділена статевою свободою (психічна хвороба, малолітня особа).

У статті пояснено, що залежно від способу вчинення кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи можуть бути поділені на насильницькі статеві кримінальні правопорушення (ст. 152, 153, 154 КК України) та ненасильницькі статеві кримінальні правопорушення (ст. 155, 156 КК України).

У статті охарактеризовано, що українське кримінальне законодавство, порівняно із законодавством країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та ряду інших зарубіжних країн встановлює одне з найменш суворих покарань за вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Ключові слова: статева недоторканість, статева свобода, кримінальні правопорушення, зґвалтування, сексуальне насильство.

Summary

Legan I. M. Features of qualification of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person. – Article.

The article examines the essence of criminal offenses against a person's sexual freedom and sexual integrity and the peculiarities of their qualification. The nature of the commission, tools and mechanisms of implementation of this type of criminal offense are characterized. It has been proven that rape is the most serious and widespread criminal offense against sexual freedom and sexual integrity of a person.

Scientific interest in this issue is due to the need for in-depth study of trends, concepts and causes of this type of criminal offenses.

The article proves that criminal offenses against a person's sexual freedom and sexual integrity are socially dangerous violations that cause significant damage to both individuals and the entire society, because they are characterized by immorality and cynical actions, humiliate the honor and dignity of the victim and cause significant damage health.

It has been proven that «sexual freedom» should be understood as the right of an adult and mentally healthy person to independently choose a partner for sexual relations, without allowing any kind of coercion; and sexual integrity is an absolute prohibition to engage in sexual relations with a person who, for various reasons, is not endowed with sexual freedom (mental illness, a minor).

The article explains that, depending on the method of committing, criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person can be divided into violent sexual criminal offenses (Articles 152, 153, 154 of the Criminal Code of Ukraine) and non-violent sexual criminal offenses (Articles 155, 156 of the Criminal Code of Ukraine).

The article describes that Ukrainian criminal legislation, compared to the legislation of the countries of the European Union, the United States of America and a number of other foreign countries, establishes one of the least severe punishments for committing criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity.

Key words: sexual integrity, sexual freedom, criminal offenses, rape, sexual violence.